

Židovské město v Polné

(excerpce z přednášky pro Univerzitu volného času – ze dne 18. října 2011)

Ghetto. Nejstarší spolehlivější písemné zprávy o Židech v Polné jsou z I. poloviny 15. století v listinách Čeňka z Ronova. Původní osídlení bylo Židům určeno vrchností na okraji města (dnes ulice Pod Kalvárií), kde byl založen i hřbitov. V roce 1671 žilo v Polné na Dolním městě 16 Židů, kterým bylo dovoleno pouze obchodovat. Připočteme-li k tomu jejich rodinné příslušníky, můžeme připustit, že v Polné tehdy žilo 80 až 100 obyvatel židovského původu.

Zásadní změny v životě židovských obyvatel Polné zavedl až majitel panství, kníže Ferdinand Ditrichštejn. Dekretem z 2. září 1676 sice zakázal Židům porážet dobytek a prodávat maso, ale později jim umožnil výstavbu ghetta. Dne 17. září 1676 kníže podepsal listinu, upravující polenským Židům jejich postavení. Zakázal jim provozovat řemesla a zemědělskou činnost – nebo např. kupovat odcizené předměty. Povolil však provozovat obchod všeho druhu, včetně vlny; mimo jiné pověřil Židy pálením a prodejem kořalky. Gruntovní úrok jim byl zvýšen z 15 na 20 zlatých. Židovským ženám byla uložena povinnost následovat po svatbě manžela do místa jeho bydliště.

Dne 16. března 1681 uzavřeli Židé s městem Polná dohodu o zřízení židovského ghetta v prostoru zahrady radního Theofila Fischera, jihovýchodně od hlavního náměstí. Město dalo postavit 16 domků s kamennou podezdívkou a místo ohradilo a opatřilo branou. Následně byla podepsána nájemní smlouva na pozemky, kterou Ferdinand Ditrichštejn 16. března 1682 potvrdil.

Smlouvou ze 14. srpna 1684 se polenská vrchnost zavázala vystavět obyvatelům ghetta na jejich žádost ještě synagogu, klenutou studnu a lázeňskou místnost; stavba synagogy byla nákladem 475 zlatých dokončena již v listopadu. Na základě svolení vrchnosti z července 1690 koupili Židé zbývající část zahrady Theofila Fischera a v letech 1690 až 1714 upravili a rozšířili své domy a vystavěli šest nových. Tím byla stavba původního ghetta na určitou dobu završena.

Na části plánu města Polná od nadlesního Josefa Zirnfusse z konce 18. století je sice stylizovaný, avšak vcelku podrobný zakres židovského města. Podél východně položených zadních částí domů ghetta – dnes Indusova ulice – byl vybudován příkop, jakási stoka, do níž se vylévaly „splašky“. V kronice města, vedené ve II. polovině 19. století Antonínem Pittnerem, je záznam o „vylévání splašků z oken a dveří domů v ghettu“ přímo do této zapáchající stoky. Z hygienických důvodů dal proto tehdejší starosta města Adolf Varhánek, přibližně po 100 letech od vzniku tohoto plánu, v roce 1862 položit podél ghetta kanalizaci a stoku zasypat. Hluboký

úvoz byl pak upraven na silnici z centra města směrem na Třebíč. Na plánu města jsou dobře zakresleny obě brány ghetta, horní a dolní, které židovské město uzavíraly, nebo také tři dvory podél ghetta – lesovna a pila vrchnosti, ovčín a nejniže Dočekalova usedlost.

Část plánu města z období okolo r. 1780 (uprostřed zakres ghetta s popisem: *Židovské město – 83 rodin*)

Existenční podmínky pro život v Polné byly pro Židy mnohem snesitelnější než v řadě jiných míst Čech a Moravy, odkud byli často vyháněni. Tato skutečnost byla příčinou přílivu dalších židovských rodin na polenské panství počátkem 18. století; kromě Polné se usazovali např. i v Borové u Příbyslavi a v Nížkově. Privilegiem z roku 1703 od majitele panství Leopolda Ditrichštejna bylo Židům navíc umožněno rozšířit obchodování, provozovat roční trhy a dokonce si zřídit i vlastní samosprávu v čele s rychtářem. Vrchnosti z toho plynuly další poplatky. V roce 1718 byli polenští Židé, hlavně díky vrchnosti a celkově příznivému vývoji v českých zemích, připuštěni na vyšší školy. Od té doby získávali důkladnější vzdělání.

V roce 1717 Židovská obec koupila k demolici chalupu sousedící se synagogou a postavila zde patrový obecní dům s průjezdem k palírně; ta se nacházela jižně pod židovským městem.

Na soupisu židovských obyvatel z roku 1724 z Archivu Ministerstva vnitra je poznámka o existenci starší synagogy v Polné; na jedné z listin je doslova psáno: „*Zdejší synagoga stála přes 110 let. Renovována a přenesena roku 1684.*“ Z údaje lze usuzovat, že synagoga, jejíž architektonickou podobu neznáme, sloužila jako svatostánek Židům někde v místě jejich prvního osídlení, snad v místě Pod Kalvárií, již kolem roku 1570. Patrně se jednalo o nepříliš velkou dřevěnou stavbu. Z dalších záznamů těchto listin lze uvést, že rabín působící v Polné v první polovině 18. století se jmenoval Markus a pocházel z Prešpurku. Dále je v soupisu, pořízeném hejtmanem panství Karlem Ignácem Vencovským, např. uvedeno 52 početných rodin, které žily ve 24 domech; pakliže dle listin sečteme všechny rodinné příslušníky, pak se v polenském ghettu tísnilo 304 obyvatel.

Na výřezu z mapy polenského panství z období kolem r. 1800, uložené v Moravském zemském archivu v Brně, je uprostřed ghetta zakreslena kašna a poblíž jakási menší stavba – snad přístřeškem krytá studně nebo dokonce lázeň, zvaná mikve?

Ghetto bylo postiženo několika velkými požáry. První vypukl dne 15. dubna 1734 v obecní kuchyni (dům č. 43) na hlavním náměstí. Oheň se rozšířil východním směrem až do židovského města. Shořely domy v JV části náměstí s přilehlými dvory a téměř celé židovské město. Další velký oheň postihl Židy v roce 1740, kdy rovněž vyhořely téměř všechny domy. Po ohni došlo k rabování a vykrádání židovského majetku. Ještě v tom roce však byly nově vystavěny. Po požáru byla dovršena výstavba ghetta pořízením dalších domů jižně hlavního trojúhelníkového náměstí. Zakoupením někdejší palírny a výstavbou dolní brány vzniklo nové menší uzavřené náměstí, tzv. Rabínský plácek.

Řadu změn přinesly po roce 1784 pro židovské obyvatelstvo reformy císaře Josefa II. Bylo nařízeno užívat pro rodinné příslušníky dědičné jednotné příjmení; bylo také zavedeno číslování domů. Velký význam mělo

zřízení jednotné církevní správy všech Židovských obcí v čele s vrchním rabínem v Praze.

Část plánu panství Polná-Přibyslav z období okolo r. 1800, zhotoveného nadlesním Josefem Zirnfussem (Moravský zemský archiv Brno)

V průběhu 18. století se počet židovských obyvatel Polné zvyšoval. Vrcholu dosáhl ve 30. letech 19. století, kdy v samotné Polné údajně žilo 770 Židů, tj. 12 % městské populace. V seznamu plátců daní – židovských obyvatel ghetta – z roku 1781 je uvedeno 72 osob.

Dochovaná gotická zástavba ghetta v Polné má dvě části – původní město, půdorysem ve tvaru trojúhelníku, a dolní náměstí, tzv. Rabínský plácek. Několik domů, které ho tvoří, bylo k původnímu ghettu dostavěno při rozšiřování v roce 1740. V severním vrcholu se nacházela hlavní horní vstupní brána; půdorysem obdélníkový Rabínský plácek byl uzavřen dolní branou, situovanou původně mezi vinopalnou a obytným domem. V ghettu je v současnosti 32 většinou patrových domů přestavěných v novodobém stylu, synagoga a rabínský dům. Jediným dochovaným historickým domem s rokokovou fasádou v židovském městě je Bělohlávkův dům, čp. 538, na dolním náměstí. V jižní frontě domů horního Karlova náměstí, ukončené východním směrem synagogou, je situován průchod rabínským domem. Z horního na dolní náměstí se dá ovšem projít také kolem synagogy, kde bývala v čp. 400 židovská škola. V sousedním domě, čp. 530, bývala od 19. století umístěna židovská lázeň, tzv. mikve. Uprostřed horního náměstí stávala kamenná kašna, necitlivě odstraněná v polovině 20. století a údajně odvezená do Bohdalova, kde se kamenné bloky nenávratně ztratily, zřejmě zastavěny do základů některého z domů. Synagoga i rabínský dům jsou v majetku Federace židovských obcí v Praze, kam byly Městem Polná bezplatně vráceny v roce 1994.

Při židovských domech stávaly dříve dřevěné kůlničky a tehdejší osvětlení, běžné i slavnostní, bylo vytvářeno pomocí svíček a lihových lamp, proto neustále hrozilo nebezpečí vzniku ohně.

Domky druhé epochy, postavené po dvou velkých požárech, již nebyly jen s kamennou podezdívkou a pak celodřevěné, ale již vesměs z kamene a pálených cihel. Bývaly při nich zřízeny klenuté malé krámký, komory, pavlače a loubí, využívané zvláště o svátcích, kdy byly, buď na pavlačích, nebo v loubích, umísťovány různě tvarované ozdoby a dekorace zdobené jeřabinami a šípky. Byly součástí náboženských svátků (např. na památku přebývání na pouti, požehnání nad plody, radosti ze žní, ukončení čtení celoroční thory apod.). Takový přístavek pro naplnění náboženských svátků a zvyků dotvářel malebnost a rázovitost domu i celého ghetta. Dodnes jsou altánky, pavlače a loubí v několika domech patrné. Krytina domu byla šindelová.

V archivu Klubu Za historickou Polnou (dále jen KZHP) je uložena kopie soupisu židovských rodin, kdy již jejich členové užívali dědičná příjmení. Přehled pochází z roku 1827 a je v něm zapsáno již 110 rodin. V dalším soupisu obyvatel ghetta z roku 1872, nazvaném *Seznam nekatolíků v obci Polná se nacházejících, kteří v přínos daní předepsaní jsou*, je zaevidováno 72 jmen.

Mnoho Židů později odešlo z polenského ghetta následkem hospodářského úpadku města ve II. polovině 19. století, po velkém ohni v roce 1863 a také v letech tzv. Hilsneriády (1899 a 1900).

Židovské město v Polné, vpravo mezi stromy kamenná kašna, 1885
(foto Jindřich Krink – Německý Brod)

Nacistickou genocidu přežili z 63 polenských Židů jen tři občané, z nichž se po válce do Polné již žádný nevrátil. V ověřeném soupisu obětí, který je rovněž uložen v archivu KZHP, je sice uvedeno 104 židovských spoluobčanů, ovšem v seznamu jsou zaznamenáni i ti, kteří měli v Polné tzv. domovskou příslušnost, ale žili již jinde.

V padesátých letech sepsal místní regionální badatel Rudolf Radouš knihu *Dějiny židovské obce v Polné*. Jedná se o svázaný strojopis a od samotného autora víme, že bylo vyhotoveno pět těchto svazků, z nichž jeden je uložen v Městském muzeu v Polné a jeden v archivu KZHP. Rudolf Radouš uspořádal text z různých poznámek z rozličných pramenů, psaných často na jednotlivých papírech v různém časovém období Břetislavem Rérychem a příbyslavským historikem MUDr. Františkem Půžou. Údaje zde nahromážděné jsou však historiky vesměs považovány za nepřiliš věrohodné a pravdivé.

V roce 2008 byla zahájena rekonstrukce židovského města. Projekt byl realizován zejména v průběhu let 2009 a 2010, kdy došlo k jeho dokončení. Na obnově a úpravě se podílela Evropská unie i Město Polná. V délce 600 m byla položena nová kanalizace, starší v délce 300 metrů byla rekonstruována; nová vodovodní síť má délku 520 m, rekonstrukce stávajícího vodovodního řadu byla provedena v délce 180 m. Byla předlážděna a upravena komplexní plocha Karlova náměstí. Stavební akce si vyžádaly náklady 8 milionů korun, Polná se podílela deseti procenty.

V polenském ghettu se narodil MUDr. Josef Seegen (1822–1904), významný lékař – balneolog, publicista a profesor vídeňské univerzity.

Napsal a vydal řadu na svou dobu vynikajících a pro medicínu přínosných odborných statí a knih. Jeho největší zásluhou ovšem zůstává, že se v letech 1850 až 1859 významnou měrou zasloužil o využití léčivých pramenů v Karlových Varech, kde působil a kde společně se známým lékařem MUDr. Johannem Oppolzerem založil Lázeňský spolek.

V rodině židovského obchodníka Pinkase Pulzera se v roce 1813 narodil vynikající malíř-portrétista Aron Pulzer. Byl žákem pražské akademie, vedené Františkem Tkadlíkem. Po skončení studií se věnoval především malování portrétů bohatších židovských spoluobčanů; zabýval se také technikou litografie a miniatur. K jeho hodnotným dílům patří např. *Portrét hladce vyholeného muže* z roku 1842 (Židovské muzeum Praha) nebo *Portrét Bolzana* z roku 1839 (Národní muzeum v Praze). Zemřel v roce 1891.

V židovském městě v Polné, v domě č. 25 (nově čp. 457, zbouráno r. 2000) se v roce 1806 v rodině podomního obchodníka Davida Kewala narodil novinář, básník a publicista Benjamin Kewal. (*Podrobněji v příspěvku Filipa Plašila na str. 15*)

Židovský hřbitov. K založení hřbitova Pod Kalvárií došlo pravděpodobně počátkem 16. století. Hřbitov, který byl několikrát rozšířen, obtéká říčka Šlapanka. Původně kamenná zeď byla několikrát prodloužena a opravována (naposledy v 90. letech minulého století). V severovýchodní části došlo ke zřícení zdiva následkem podmáčení a půdní eroze. U vchodu ve vnitřní části hřbitova stála do 70. let 20. století márnice. Nový vchod dalo postavit v roce 1995 Město Polná, kovanou mříž zhotovil umělecký kovář Erwin Habermann z Jihlavy. Ve zdi průjezdu je zazděna kamenná deska s nápisem: „Zřízeno 5647-1887 Židovskou náboženskou obcí a Židovským pohřebním bratrstvem Polná“. Nejstarší náhrobek, objevený hebraistou Achabem Heidlerem, pochází z roku 1624. Poslední pohřeb se konal v roce 1978, kdy byla na hřbitově pochována paní Kratochvílová z Golčova Jeníkova.

V prostoru pohřebiště se nachází ve 32 nepravidelných řadách přes 1100 barokních, klasicistních i novodobých náhrobků, z nichž mnohé mají historickou i uměleckou hodnotu. Novodobé pomníky jsou rozmístěny v jižní části hřbitova, naopak v severní části se nacházejí spíše historicky nejstarší náhrobky s hebrejskými nápisy. Od poloviny 20. století hřbitov zarůstal, mnohé pomníky byly půdní erozí i necitlivou rukou člověka vyvráceny a povaleny. Od roku 1988 o hřbitov pečovala více jak 20 let skupina mladých nadšenců (později Spolek přátel na ochranu židovských památek v Polné, dnes již neexistující). Některé náhrobky byly v 90. letech minulého století postupně opravovány a umísťovány na původní místo do svislé polohy. V posledních letech hřbitov udržuje správce, dobrovolní nadšenci i členové Klubu Za historickou Polnou. V roce 2005 byl postaven

nový přístupový mostek přes Šlapanku ke vchodu na hřbitov. Hřbitov je majetkem Židovské náboženské obce v Praze.

V českém i zahraničním tisku je od roku 1990 často mylně uváděna rodová souvislost Adolfa Hitlera s židovskými předky z Polné. Rosalie Müllerová, rozená Hüttlerová, která má na hřbitově pomník, je uváděna jako kancléřova „babička“. Historiky a badateli bylo již několikrát prokázáno, že tyto informace jsou nepodložené a nezakládají se na pravdě. V Polné v 19. století žily dvě rodiny s příjmením Hüttler; ty se v polovině 19. století odstěhovaly kamsi do Rakouska; pravděpodobně z těchto důvodů vznikla již počátkem 30. let tato nepodložená fáma.

Synagoga. Židovská modlitebna – synagoga – byla postavena v letech 1684 a 1685 na základě smlouvy Židovské obce s vrchností ze 14. srpna 1684. Původní podobu stavby ani stavitele sice neznáme, ale víme, že měla obdélníkový tvar se sálem o rozměru 750 x 1280 cm. Na rozdíl od šestnácti dřevěných domků v ghettu byl objekt z větší části zděný – z kamene a cihel – a v prvních letech stála synagoga odděleně. Náklad na stavbu činil 474 zlatých a Židé se zavázali městu splácet každý rok 10 zlatých.

Od svého vzniku synagoga měnila svou architektonickou podobu. Většinou se tak dělo přestavbou po velkých požárech. Dostavbou jednoho patra sousedního domu v roce 1717 vznikl vedle synagogy obecní dům a zároveň sídlo rabína. V době největšího rozmachu Židovské obce byla v prvním patře obecního domu umístěna tzv. zimní modlitebna s třiceti místy. Říkávalo se jí „malá synagoga“. Obecním domem byl zřízen průchod z původního, horního náměstí, na dolní náměstí, dostavěného k původnímu ghettu při rozšiřování po roce 1710. Z původního barokního vzhledu synagogy se zachovala čtyři typicky protáhlá okna s lomeným obloukem a fragment výmalby, odkrytý při rekonstrukci v roce 1998. V zadní části byla vystavěna galerie s šesti dřevěnými sloupy. Počátkem 19. století zde byly dřevěné stolice pro 80 žen. V hlavním sále se v té době nacházelo 118 míst pro muže; každé místo mělo svého konkrétního majitele. Do mužské části se vcházelo z ulice a podélné chodby, na ženskou galerii vedl zvláštní vchod. „Židle“ v synagoze mívaly zcela zvláštní majetkovou hodnotu a často byly součástí dědictví. Posloužily ale i jako mimořádný dar či poslední možnost splátky dluhu (jistina dosáhla v některých případech částky 1000 a dokonce i 4000 zl.). V Polné jsou zaznamenány i případy dražby míst v synagoze. Např. v roce 1805 bylo z vyvolávací ceny 90 zl. „přihazováním“ dosaženo částky 185 zlatých.

V synagoze sloužilo v dobách největšího rozkvětu židovského města mnoho různých církevních hodnostářů, funkcionářů a služebníků. V knihách jsou např. uvedeni jako: otcové synagogy, kantoři, zpěváci, košeráci, sluhové, klepáči, vedoucí matriky, přísežní, hodnověrci, kostelní otcové aj. Při synagoze existovaly také různé podpůrné spolky a jiné korporace. Nejstarším v Polné bylo Pohřební bratrstvo, založené v době

vzniku židovského města, ale známé jsou např. i Nadace při synagoze, Bratrstvo Talmud Thora, Fond pro udržování synagogy, Nadace věčného světla v synagoze, nebo „Židovská kasa v synagoze“.

Po vystěhování mnoha židovských rodin z Polné do Vídně, Prahy, Brna a dalších větších měst v důsledku hospodářského úpadku Polné ve II. polovině 19. století se židovské město postupně vyliďňovalo. Před tzv. Hilsneriádou v roce 1898 žilo v Polné ještě 238 Židů. Po silných projevech antisemitismu v letech 1899 a 1900 zde zůstalo jen 122 židovských obyvatel. Na čas ještě ghetto ožilo, když ve válečných letech 1915–1918 v Polné přechodně pobývalo několik desítek rodin z Polska a Haliče. Tehdy přibýly v synagoze načas bohoslužby.

Následkem dalšího úpadku Židovské obce odešel v roce 1921 poslední rabín a na mimořádné bohoslužby pro pouhých 60 souvěrců pak dojížděl rabín až z Kolína. Jako svatostánek synagoga sloužila do počátku 40. let 20. století.

Po odvezení polenských Židů do Terezína a koncentračních táborů sloužila synagoga německým úřadům jako sklad nacisty zabaveného nábytku. Cenné církevní předměty a vybavení interiéru synagogy bylo převezeno do Prahy, kde mělo být zřízeno „Muzeum vyhynulé rasy“...

V roce 1951 budovu synagogy koupila církev čs. husitská, bohoslužby zde ovšem nekonala. Z rozhodnutí komunistických úřadů musela budovu pronajmout jako skladiště. Zpočátku zde byly skladovány barvy, poté chemická hnojiva, několik let zde fungovala i sběrna starého papíru. Stavba chátrala. V roce 1968 se probořil strop a v následujícím roce se zřítla střecha. Obvodové zdivo synagogy sloužilo až do konce 80. let pro ukládání dřevěného paliva a nepotřebných věcí okolo bydlicích rodin. Chystané demolici zabránily společenské změny po listopadu 1989. V lednu roku 1990 založený Klub Za historickou Polnou inicioval záchranu synagogy. S tímto návrhem – zachránit historicky cennou památku – přišel tehdy jeden ze zakladatelů klubu Václav Fišar. Členové klubu po jednání se starostou Janem Petrem přesvědčili nové vedení města o zachování památky a na třech pracovních akcích, kdy se sešlo až 20 lidí, vyklidili suť a již vzrostlé nálety. Obvodové zdi byly zásluhou města v horních částech dozděny a celý objekt provizorně zastřešen.

V roce 1994 rozhodlo městské zastupitelstvo v Polné o navrácení tehdy zčásti zrekonstruovaného „rabínského“ domu a synagogy do majetku Federace židovských obcí v Praze. Na schůzce s představiteli Federace v Praze byla dohodnuta rekonstrukce objektu synagogy a její následné využití pro regionální židovské muzeum. Rekonstrukce proběhla v letech 1996–2000 za finanční spoluúčasti Města Polné nákladem 3,5 milionů korun. Po archeologickém výzkumu a zaměření došlo k obnovení schodiště svatostánku a vymezení původního řečiště ve středu sálu. Na jedné ze stěn byly obnoveny zachované zbytky původní výmalby. Obnovená synagoga

Interiér synagogy v Polné po rekonstrukci v r. 2000 (foto Jan Vytlačil)

byla zpřístupněna veřejnosti v září roku 2000. Slavnostního otevření Regionálního židovského muzea se zúčastnila celá řada vzácných hostů, mj. také francouzský a izraelský velvyslanec. Expozice *Příběh Leopolda Hilsnera a Historie Židů v Polné* shlédlo v měsících září a říjnu roku 2000 téměř 3000 návštěvníků.

V hlavní turistické sezoně je Regionální židovské muzeum v Polné otevřeno od května do konce září kromě pondělí a soboty každý den a má stálého průvodce. Zasluhou vedoucí muzea Marie Fišerové se zde konají zajímavé sezonní výstavy a koncerty.

z různých pramenů uspořádal Jan Prchal

*****

Milan Šup

Vzpomínáme na lokálku

V letošním roce si připomeneme 30 let od zrušení osobní dopravy na místní dráze Dobronín-Polná. Zrušení předcházela řada prověrek různých komisí z ministerstva, ONV v Jihlavě a MNV Polná. Přes protesty tehdejších představitelů města byl provoz osobní dopravy na místní dráze zrušen.

Parní lokomotiva M 112 na nádraží v Polné, 1943

Poslední cestující vystoupil na polenském nádraží z vlaku MOs 24860 dne 22. května 1982 ve 20,46 hodin, kdy definitivně skončila osobní doprava na trati Dobronín-Polná. Smutný úkol poslední jízdy připadl strojvedoucímu Rudolfu Benedovi, bývalému příslušníku čs. letectva do roku 1939, který ten den dopravu ukončil s motorovým vozem M 131.029. Na rozdíl od okázalého slavnostního zahájení provozu lokálky za účasti 150 významných hostů dne 17. listopadu 1904 se po dlouhých 78 letech dobrých služeb poskytovaných místní dráhou občanům města a okolí žádné loučení za účasti polenských občanů a místních „konšelů“ nekonalo.

„V Polné se mi stýskalo po babičce v Židenicích. Dvakrát jsem sedl do vlaku a chytili mě v Šicendorfě na nádraží“, vzpomíná na cestování polenskou lokálkou spisovatel Bohumil Hrabal v knize *Já si vzpomínám jen a jen na slunečné dny*.

V dalších letech se občané na trati Dobronín-Polná a zpět mohli projet jen při příležitosti některé z mrkvancových poutí. Dnes se snad jen starším pamětníkům při vzpomínce na starou dobrou lokálku vybaví ta zvláštní omamná směsice vůní železa, oleje, kouře a vodní páry z lokomotivy či lidově „kafemlejnků“ nebo „Mrňouska“ z první poloviny minulého století. Možná uslyší tradiční zahoukání na přejezdech polních cest a vybaví si z lokomotivy vyhlížejícího dlouholetého strojvedoucího pana Klusáčka s nezbytným čibukem v ruce.

Lokálka provozovaná, obrazně řečeno, po dobu jednoho lidského života byla nedílnou součástí života města. Měla nemalý společenský význam. Pravidelní i občasní uživatelé z různých sociálních skupin se vzájemně lépe poznávali a mezilidské vztahy se upevňovaly. Mezi dělníky, úředníky, studenty, muži

i ženami dojíždějícími do zaměstnání a na střední školy mimo Polnou se debatovalo o záležitostech všedního dne ve městě i ve světě. Nejen ve vlaku, ale mnohdy i cestou z centra města na vzdálené nádraží, nebo i tam, u kolejíště před odjezdem lokálky. Každodenní ranní cca dvacetiminutová chůze na nádraží a v odpoledních hodinách „od vlaku“ domů, tehdy v létě i v zimě na čistém ovzduší, prospívala lidem bez rozdílu věku ke zdraví, dnes bychom řekli i k fyzické kondici. Zdatnější jedinci občas i soupeřili, kdo tuto vzdálenost překoná rychleji do „přistání“ na rynku či jinde v jeho okolí. Jiní dávali přednost komunikaci s kamarádem či přítelem při společných cestách mezi nádražím a centrem města.

Nejpočetnější skupinou využívající lokálku k cestě do práce byli po celou dobu její existence zaměstnanci dobronínských skláren, kteří tvořili až pětinu z celkového počtu sklářů. Nikdo již nespočítá množství nádherných skleněných výrobků, které jsou či byly ozdobou bytů občanů a společenských zařízení po celém světě a vyšly z rukou polenských sklářských výtvarníků – brusičů, kuličů, šajbařů, foukačů. Často realizovali nápady významných českých návrhářů k jejich plné spokojenosti.

Od roku 1940 využívali lokálku v opačném směru z Dobronína do Polné žáci z české Měšťanské školy v Dobroníně, zrušené v tom roce německými úřady. Od 20. února roku 1940 byla škola přemístěna do Polné, kde se vyučovalo v budově Městské spořitelny a v hostinci U Rákosníků na Zápeklí.

Občané četných polenských spolků využívali lokálky ke společným cestám na výlety, za kulturou, sportem. Velké byly výpravy cvičenců a diváků na všesokolské slety konané v Praze.

Zastavme se na chvíli v současnosti. Do cíle své cesty přistoupíme, místo do prázdné, před odjezdem přistavené lokálky, na některé pro nás z nejbližších zastávek, do zčásti obsazeného autobusu, kde je prostor pro debatu více cestujících minimální. Častěji také nastoupíme před domem do automobilu, ze kterého vystoupíme až v cíli své cesty. Doba je jiná. Při cestování vlakem či jinou veřejnou dopravou roste počet cestujících zahleděných do mobilního telefonu, na monitor notebooku s občasným klepáním do jeho kláves. Jiný spolucestující se sluchátky na uchu poslouchá hudbu, která nás ruší při čtení novin i při sledování okolní krajiny z okna dopravního prostředku. Během delší cesty svérázně zazvoní někomu mobil a staneme se nechtěnými posluchači hlasitého či tlumeného rozhovoru, který nás jenom vyrušuje i z případného podřimování. Možná bychom se místo hraní karet a studenty opisovaných úkolů s touto komunikací poplatnou 21. století setkali i v polenské lokálce, pokud by ještě jezdila...

Bývalo dobrým zvykem po celou dobu existence lokálky vyprovázet k vlaku své blízké a známé a také očekávat jejich příjezd na pěkně upraveném nádraží, v zimě ve vyhřáté čekárně. Loučení se občas neobešlo bez slziček, zejména když mladí chlapi rukovali do vojenské základní služby. Vybavení černým dřevěným kufříkem, zvaným myšárna, od místního truhláře, v němž měli po dobu vojenské

služby uloženy osobní věci. Ve chvílích volna si v kasárnách daleko od domova na kuffík mohli sednout a vzpomínat na svou milou.

Lokálka byla také nedílnou součástí historie města v době minulého 20. století. V jubilejním, desátém výročí od zahájení pravidelné osobní dopravy na trati vypukla v roce 1914 první světová válka. Od prvních válečných dnů vyprovázely každoročně k lokálce manželky, matky s dětmi a dívky své nejbližší na cestu do zákopů na frontě daleko do domova. Pro 275 mužů z města a okolí to byla cesta poslední, jiní se vrátili jako invalidé. Některým se podařilo přeběhnout na druhou stranu fronty a vstoupili do čs. legie. Bylo jich 115 a jako legionáři se společně s mnoha a mnoha dalšími zasloužili o mezinárodní kredit Masarykovy zahraniční akce a přispěli ke vzniku Československa. Domů se vraceli i dlouho dobu po skončení války.

V roce 1918 se polenští občané dozvěděli od přednosta železniční stanice Polná-město radostnou zprávu o vyhlášení samostatného československého státu. Přednosta přijal telegram, který dal českým železničním stanicím odeslat z pražského nádraží Františka Josefa – dnes hlavního, jménem Národního výboru v Praze Isidor Zahradník, který si tím vysloužil křeslo ministra železnic v první československé vládě. Telegram obdržela i stanice místní dráhy v Polné ve znění: *„Československý stát proklamovaný dnes o 11. hodině u sochy sv. Václava. Odstraňte ihned všechny znaky státu rakousko-uherského. Do Vídně a do Německa všechno zboží zadržte. Ať žije československý stát. Nazdar!“* Světová válka skončila 11. listopadu 1918 a občané začínali nový život ve svobodném státě.

V meziválečném období dvacátých a třicátých let minulého století, které bohužel netrvalo dlouho, byla Polná v době dovolených a prázdnin častým cílem letních hostů – luftáků, jak jim místní občané říkali. Nacházeli zde kromě krásné přírody i možnost koupání v čistých rybnících, levné a na tehdejší dobu solidní ubytování, za dobré ceny výbornou stravu v několika místních restauracích. Tradičně se na dovolenou vraceli rodáci žijící mimo Polnou. Na letní dětské tábory přijížděly děti z Prahy. Tábořit do nedalekých lesů – k rybníku Kukle a k Podleskému rybníku – přijížděli skauti z Brna. Ke kratším pobytům se dostavovali i brněnští plavci a basketbalisté.

Prvním neopakovatelným zážitkem pro návštěvníky města byla již cesta lokálkou z Dobronína. Tehdy ze stanice Polná-Štoky. Představoval jej nejen supící parní vláček, ale především pohled na okolní krajinu. U cihelny pohled do lesíka Mídrhulce, dál jízda po mírném svahu s řadou oblouků a potom již výhled na věže Polné, charakteristický hřbet lesu Březina a před koncem cesty panoráma Polné se zalesněným vrchem Kateřinovem.

Od poloviny třicátých let stále více přicházely zneklidňující zprávy z hitlerovského Německa a zatím slovní napadání Československa a jeho představitelů. V roce 1938 v období vyhocené situace s nacistickým sousedem a jeho nároky na české pohraničí byla 20. května vyhlášena částečná mobilizace vojáků v záloze. Na polenském nádraží opět nastalo loučení s muži povoláními do zbraně. K dalšímu velkému loučení před odjezdem lokálky došlo 24. září 1938, když vláda generála Jana Syrového den před tím prohlásila Hitlerovy požadavky

za nepřijatelné a vyhlásila mobilizaci vojáků v záloze do 40 let. Tentokrát s velkým odhodláním a nadšením bránit svou vlast nastupovali ten den do polenské lokálky povolání muži za doprovodu velkého davu lidí. Mnozí z blízkých si ještě pamatovali loučení s jejich otci při odjezdu do první světové války se vším, co jim ta strašná vojna přinesla. Domů se však tentokrát vrátili brzy. Po podpisu potupné mnichovské dohody se vraceli domů ke svým rodinám, ale zklamáni ze zrady tehdejších spojenců a nemožnosti bránit se zbraní v ruce Československou republiku. Vlastenectví nebylo tehdy ještě prázdné slovo. Po odstoupení českých pohraničních oblastí Německu přivázela lokálka uprchlíky z okolí Frýdlantu, kterých bylo 240, a později z Mostecka, odkud do Polné přijelo 65 vystěhovalců.

V roce 1939 za březnové plískanice okupovala armáda německého Wehrmachtu zbytek Čech a Moravy. Vznikl Protektorát Čechy a Morava, a to se projevilo i v názvu železniční stanice. Vznikly dvojjazyčné názvy. Lidé nejezdili vozy lokálky s označením ČSD, ale ČMD-BMD po dlouhých šest let nacistické okupace.

Od roku 1940 odvážela lokálka mladé muže a ženy narozené v letech 1917 až 1924 na práci do Německa (Totaleinsatz). Z Polné a okolí se rodiny rozloučily na dlouhou dobu se 130 příbuznými a známými, kteří byli v letech 1940 až 1945 nuceni pracovat v Německu především ve zbrojním průmyslu. V roce 1944 to byl celý ročník narozených v roce 1924 v jejich krásném věku dvaceti let. Na nucenou práci nastoupilo z Polné a okolí 84 chlapců a dívek. V průběhu totálního nasazení zahynulo 15 občanů z Polné, někteří se vrátili s podlomeným zdravím, ze kterého se dlouho léčili.

Denní poštovní razítka, používaná na obyčejných listovních zásilkách z nádražní poštovní schránky, přepravovaných lokálkou přes Dobronín do Jihlavy. Zásilky byly razítkovány bezprostředně po vyjmutí ze schránek a v rámci urychlení přepravy ihned putovaly na místo určení. Vlevo znárodněné protektorátní razítko pro úhrnnou přepravu pošt Polná-město – Polná-Štoky s vylámaným německým názvem v horní části mezikruží, vpravo razítko vlakové pošty Polná-Dobronín z roku 1954. Platnost těchto specifických razítek, používaných výhradně na lokální trati, byla ukončena v roce 1957.

V roce 1945 po skončení druhé světové války a odsunu občanů německé národnosti z pohraničí se tam lokálkou vraceli zpět vystěhovalci z roku 1938. Do pohraničí odjížděli i někteří polenští občané v rámci jeho osídlování. Zejména v západních a severních Čechách našli nové domovy a trvalé nebo dočasné uplatnění v soukromém, později státním sektoru a ve státních službách. Na Polnou nezapomněli a při různých příležitostech, jako setkání rodáků, mrkvancové pouti, a také o dovolené se sem s určitou dávkou nostalgie vraceli a přijížděli i jejich potomci. Lokálkou se, bohužel, již nesvezou.

Lokálka je tedy již 30 let součástí polenské historie a její existenci polenskými občanům a rodákům žijícím mimo Polnou připomínají jen četné dobové fotografie uložené v polenských rodinách, v Městském muzeu Polná a v archivu Klubu Za historickou Polnou.

V roce 1999 vydalo Město Polná a Klub Za historickou Polnou publikaci *Polenská lokálka 1904–1999*, kterou uspořádal Walter Kuba. V roce 2004 vydalo nakladatelství Linda Polná knížku Richarda Cily *100 let místní dráhy Dobronín – Polná*. Oba tituly obsahují kromě četných obrazových příloh údaje o provozu místní dráhy včetně nákladní dopravy. V textu jsou zahrnuty i podrobné technické údaje používaných lokomotiv a vozového parku, které nejsou záměrně uvedeny v tomto příspěvku. Ten byl napsán z jiného úhlu pohledu – vztahu občanů k lokálce v určitých historických obdobích a ze vzpomínek žijícího pamětníka zašlých časů.

Filip Plašil

GASSER, Wolfgang: Erlebte Revolution 1848/49. Das Wiener Tagebuch des jüdischen Journalisten Benjamin Kewall – 1. vydání – Wien-München: Böhlau Verlag, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2010 – 540 s.

Jak kdysi poznamenal jihlavský archivář PhDr. Vlastimil Svěrák, obyvatelé Polné na Vysočině prosluli zájmem o historii svého města. Proto může Polenské, avšak nejenom je, naplnit potěšením zpráva, že v první polovině roku 2010 konečně spatřila světlo světa publikace autora Mag. Wolfganga Gassera, historika Institutu pro židovské dějiny Rakouska a Všeobecného odškodňovacího fondu, s názvem *Erlebte Revolution 1848/49. Das Wiener Tagebuch des jüdischen Journalisten Benjamin Kewall*. Studie s tématem, které se stalo objektem zpracování i v autorově diplomové práci, byla vydána jako třetí svazek edice *Quelleneditionen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, což již samo o sobě vypovídá o jisté kvalitě a úrovni zpracování. Na výzvu ředitelky Městského muzea v Polné Marty Vomelové si dovoluji podat zprávu o uvedené studii a edici z pohledu „polenského“, neboť vídeňské recenze se publikace dočká v krátké době zcela jistě.

Ústředním bodem práce se stal rukopisný deník dosud nepříliš známého (spíše zcela neznámého) polenského židovského rodáka Benjamina Kewalla, pocházející z vídeňských revolučních let 1848–1850, jež získala nedávno do svých sbírek klášterní knihovna v Melku. Ve spolupráci s hebraistou Gottfriedem Glaßnerem se Wolfgangu Gasserovi podařilo provést transkripci deníku, psaného sice německým jazykem, avšak v čisté hebrejské kurzívě, a předložit čtenáři kompletní edici jeho 368 natěsno psaných stran. Text edice doplňuje i sekundární kapitola, zabývající se pravidly použité transkripční metody a její problematiky.

Nejenom edice deníku, přispívajícího významným způsobem k poznání podněbí revoluční Vídně, je však obsahem práce. Wolfgang Gasser se na 142 stranách uvozujících edici stihнул kromě obecných aspektů vyrovnat především s biografií samotného autora deníku Benjamina Kewalla. S ohledem na poměrně vysokou cenu publikace (50 €), současně její špatnou dostupnost v naší oblasti a při vědomí, že znalost němčiny se v průměrné české populaci zvolna vytrácí, si dovoluji podat ve zkratce jakýsi informativní výtah o Kewallově životě se zaměřením na jeho pobyt v Polné, který publikace předkládá:

Benjamin Kewall se narodil dne 19. srpna 1806 rodičům Davidu a Dorotě Kewallovým, a to v domě č. 25-Židovské město (nové čp. 457, zbouráno r. 2000) v Polné. I když David Kewall byl vlastníkem celého domu i s velkou zahradou, rodina obývala pouze přízemí, tedy díl A, a ostatní prostory pronajímala dalším obyvatelům. Povoláním byl David Kewall podomní obchodník; živnost mu především v době krize po napoleonských válkách nevynášela, a tak byl pro dluhy nucen některé části domu prodat a nakonec vyšlo vlastnictví domu č. 25 z rukou Kewallů úplně. Podle vzpomínek Benjamina mu rodina poskytla výchovu v silně náboženském duchu, o čemž svědčí i množství náboženské literatury, uvedené v inventáři Kewallova rodného domu. Vzdělání Benjamina Kewalla se nebylo možno dopátrat, avšak zdá se nejpravděpodobnějším, že z Polné odešel za studiem tzv. Jeschiwy (tj. vyšší náboženské školy talmudu) do Mikulova a odtud na Hauptmusterschule do Prahy či Vídně, po jejímž vystudování se stal oprávněným učitelem a vychovatelem (lépe hodnocené vzdělání lékařské či právnické si nemohl dovolit kvůli ztíženým finančním podmínkám). V této funkci působil u různých rodin po 12 let a nejpozději počátkem roku 1847 nastoupil na své poslední učitelské místo (vyučoval zde hebrejštině, němčině, francouzštině, italštině, angličtině a latině) do rodiny c. k. dvorního dodavatele koní Marka Meyera Strasse ve Vídni. K zaměstnavateli nikdy nezískal pozitivní vztah, a tak dne 2. ledna 1849 přijal místo redaktora novin *Allgemeine Österreichische Zeitung* – mnohá novinářská místa byla v revoluční době uvolněna, neboť jejich původní zastánci byli často nuceni uprchnout z Vídně před pronásledováním úřady. Kromě čistě žurnalistické práce si našel čas ještě na sestavování samostatných spisů – tak vydal ve Vídni roku 1843 vlastním nákladem soubor 52 pověstí a 2 hrdinských příběhů pod názvem *Orientalische Blüten. Enthält 52 Fabeln in Versen und zwei Heldengeschichte Gideon und Jiftach, in hebräischer Sprache von*

B. Kewall; *Erzieher und befugtem Lehrer der hebräischen, italienischen und französischen Sprache (Auf Kosten des Verfassers), gedruckt bei Franz Edler von Schmid & J. J. Buch*, roku 1848 pak spis *Immer und überall die Juden! Ein Wort am Ort und an der Zeit. Von B. Kewall. Mitglied der deutschen orientalischen Gesellschaft zu Leipzig und Halle. Gedruckt bei Karl Ueberreuter, Alservorstadt Nr. 146* a v roce 1853 poslední známé ucelené dílo ve verších *Josua, Moses Jünger und Nachfolger. Episches Gedicht in zehn Gesängen von B. Kewall, Mitglied der deutschen orientalischen Gesellschaft zu Leipzig und Halle. Gedruckt bei Edl. v. Schmidbauer und Holzwarth*. Kewall se v době revoluce často pohyboval především na jednáních Reichstagu a vídeňské městské rady; ve svých novinových článcích i spisech se zaměřoval nejvíce na otázku emancipace Židů – povstání přijal s nadšením, neboť doufal ve vysvobození Židovstva z dosavadního těžkého útlaku. Během své žurnalistické činnosti se často setkával s významnými revolucionáři, sám však názorově setrval u středního umírněného proudu, který nepodporoval separatistické tendence, ale přetvoření monarchie v moderní stát josefinistického ražení. V době od 27. srpna 1848 do 31. května 1850 sepisoval o prožitých událostech též svůj deník. Po zrušení novin výnosem vídeňského velícího generála Weldena již dne 19. března 1849 pracoval Kewall od 26. března t. r. pro deník *Der Wanderer*, kde však nezískal stálý status a 31. května 1849 ze zaměstnání odešel. V mezidobí přispíval do různých periodik na území německých států, až 15. července 1849 opět nastoupil stálé místo u deníku *Der Lloyd*. Zde pracoval až do 31. května 1850, kdy byl propuštěn. Kewallový další osudy nejsou jasné, avšak ještě v dubnu 1853 je prokázána jeho přítomnost ve Vídni. Je pravděpodobné, že po vydání tzv. silvestrovských patentů, které významně ztížily pobyt cizinců ve městě, byl nucen z Vídně odejít zpět do židovského města v rodné Polné. Zde je také uváděn v prvním sčítání lidu roku 1857 jako obyvatel domu č. 18,¹ kde bydlel u své ovdovělé sestry Marie Grünerové – ta mu dělala společnost a obstarávala domácnost až do konce jeho života. Návrat do Polné nutně znamenal pro Kewalla velký krok zpět s přirozeným pocitem vykořeněnosti, neboť ztratil veškerý kontakt s politickým děním, žurnalistickými kruhy a skupinou mladých židovských intelektuálů. V Polné žil nadále pouze v ústraní, nevykonával ani žádné čestné funkce v židovské obci. Zdá se, že se mu ani nepodařilo nalézt stálé zaměstnání a žil pouze z odměn za pomoc při překladech cizojazyčných textů a jednání s úřady, k čemuž mírně vypomáhaly chudinské příspěvky od židovských souvěrců.² Plánovaný odchod do Ameriky nikdy neuskutečnil. Společně se sestrou Marií se jako nájemce postupně přestěhoval do domu č. 27 majitele Oseáše Bodanského (zde evidován v dílu domu 4 při sčítání roku 1869) a zemřel svobodný dne 9. listopadu 1880 ve 4 hodiny ráno sešlostí stářím

---

¹ Matrika obyvatel z let 1867–1948 však uvádí, že k roku 1857 obýval Kewall dům č. 23 v židovském městě. Osobně se přikláním k první variantě, neboť matrika nebyla vedena natolik pečlivě, jak by si takový úřední pramen zasloužil.

² Tyto příspěvky byly vypláceny pouze Kewallově sestře Marii, avšak zdá se pravděpodobným, že byly určeny právě Benjaminovi. Bezprostředně po jeho smrti pravidelné měsíční výplaty ustaly.

v domě č. 8. Pohřben byl dne 11. listopadu 1880 v severozápadní části židovského hřbitova v Polné poblíž zdi. O Kewallových finančních poměrech vypovídá skutečnost, že legát ve výši 60 zl. ve prospěch náboženské obce k sloužení zádušních modliteb musel za Kewalla oproti zvyklostem zřídit obchodník Theodor Ullmer. Přes svoji nemajetnost požíval Benjamin Kewall mezi polenskými Židy vysoké vážnosti a byl označován jako „*Gelehrter zu Polna*“³

Je nutno přiznat autorovi, že při svém bádání vskutku nelitoval času ani kilometrů a podrobil zkoumání jak obrovské množství původní i odborné literatury a periodik, tak relevantní fondy i českých institucí – Státního oblastního archivu v Praze, Moravského zemského archivu v Brně a jeho pobočky Státního okresního archivu v Jihlavě a Archivu Židovského muzea v Praze. Po seznání skutečnosti, že Wolfgang Gasser procházel i matriku narozených, oddaných a zemřelých židovského města v Polné z let 1798–1835, se sluší pro pořádek podotknout, že tato byla nedopatřením opomenuta uvést v seznamu pramenů a ani v poznámce k textu není blíže specifikována. Poněkud mě zamrzelo, že autor při zpracovávání historie Kewallový rodiny nevyužil pěkný dokreslující pramen, a sice *Schulsesselbuch*, tedy knihu sedadel v synagoze, polenské židovské obce. Zde by se snad mohl dovědět i některé upřesňující informace k finanční situaci Benjaminova otce Davida Kewalla, neboť židovská sedadla často sloužila jako poslední zástava, a také jisté indicie o Kewallově postavení v obci – vlastnictví konkrétní židle o určité odhadní hodnotě, případně účast na dražbách židlí, bylo vždy vypovídající. Samotný Benjamin Kewall v době svého úmrtí vlastnil v synagoze sedadlo o hodnotě 12 zl.⁴

Když už autor navštívil jihlavský archiv, jsem nucen označit za nemalou chybu, že si pro objasnění majetkových poměrů Benjamin Kewalla v jeho závěrečné životní etapě nevyhledal i pozůstalostní spis. V něm by našel vyvrácení nebo potvrzení svých závěrů, které vyvozuje pouze z různých indicií, jako např. knihy legátů. Žel, po nahlédnutí do spisu⁵ důsledný badatel shledá, že Kewall rozhodně netrpěl takovou nemajetností, jakou předpokládá Wolfgang Gasser, nýbrž zanechal aktivní pozůstalost ohodnocenou na 1421 zl. 72 ²/₃ kr. (tvořenou většinou pohledávkami za dlužníky např. z Litomyšle či Dolních Kralovic – zdá se tedy, že Kewall nesetrvával v Polné v naprosté uzavřenosti). Za poznámku stojí, že kromě pohřebních výloh, jež zaplatili příbuzní ihned po obřadu, nebyly zaznamenány žádné dluhy (!).⁶ Také legát 60 zl., kterým autor dokládá bídné finanční poměry Kewallový, svědčí pouze o zůstavitelově rozvážnosti, neboť zmíněných 60 zl. za účelem zřízení legátu uložil

³ Titul *Gelehrter* byl udělován pouze rabínům nebo známým učencům.

⁴ Dokonce i autorem citované dílo Rérych, Půža: *Dějiny židovského města v Polné* (rkp.) uvádí soupis majitelů židovských sedadel z roku 1780, kdy dědeček Benjamin Kewalla Simon vlastnil židli č. 45 a další příbuzný Markus Isaak Kewall židli č. 5. Vlastnictví židle Benjaminem Kewallem srov. Státní okresní archiv Jihlava, Okresní soud Polná, K 247, spis IV 880/159.

⁵ Státní okresní archiv Jihlava, Okresní soud Polná I, K 247, spis IV 880/159.

⁶ Což v chudém polenském ghettu, kde se rozmohlo rčení, že do pořádného Žida vždy schází alespoň 500 zlatých, vzbuzuje skutečný údiv.

u Theodora Ullmera, svého přítele, ještě za svého života, jak poznamenává ve vlastní podrobné závěti, kterou pozůstalostní spis taktéž obsahuje. V Kewallově pozůstalosti se našlo i několik zlatých šperků, dokonce s brilianty a rubínem, a sbírka 514 kusů mincí, z nichž 125 kusů pocházelo z dob starého Říma, kovem většiny ostatních bylo stříbro. O faktu, že Benjamin Kewall nepatřil k nemajetným obyvatelům, svědčí i jeho odkaz 30 zl. polenskému sboru dobrovolných hasičů a 10 zl. místnímu spolku vojenských vysloužilců. Za pozornost stojí ohledací protokol Kewallova bytu, jenž obsahuje i soupis nalezených knih – mj. 6 svazků Shakespeara, díla Alexandra Humboldta či Alexandra Popea, 17 svazků Pierrera a 15 svazků Brockhausova lexikonu, cizojazyčné slovníky a příručky gramatiky, hebrejská náboženská díla atd.⁷ Mezi Kewallovými pohledávkami se nalézala i nedoplačená část kupní ceny per 200 zl. za díl A rodného domu č. 25 ve výši 66 zl. 66 2/3 kr. – je tedy patrné, že kupní cena byla rozdělena mezi tři majitele – nejpravděpodobněji mezi sourozence Benjamina Kewalla, sestru Marii Grünerovou a výrazně mladšího bratra Heinricha Kewalla, soukromého učitele v Praze, o němž v práci nenalézáme zmínky.

Jako jedince neznalého hebrejského písma by mě rozhodně jistě zajímalo celé znění nápisu na Kewallově náhrobku – je tedy škoda, že nebylo i s německým překladem publikováno jeho celé znění, ale pouze krátká počáteční část. Na první pohled poněkud infantilně může působit mé přání, aby kniha oplývala více vyobrazeními. Avšak při značném rozsahu a množství textu by i přes zaměření práce jako edice např. fotografie domů, kde se Kewall v průběhu života zdržoval, nebo jeho náhrobku – kromě deníku jediného, co po Kewallově fyzicky zůstalo – mohlo vhodným způsobem textové líčení dokreslit a oživit. Naproti tomu je zadobře vyzdvihnout precizně zpracovaný rejstřík osob.

Domnívám se, že je namístě, abych konečně upravil kolem sta let tradovanou nepřesnost, převzatou i Wolfgangem Gasserem, která pochází z pera někdejšího ředitele polenského muzea Břetislava Rérycha (1872–1936).⁸ Jedná se o údaj uvedený např. na s. 60 v poznámce 235 ohledně polenského lékaře a Kewallova údajného švagra Josefa Küttenbrucka, prý židovského vyznání. Správně má jeho jméno znít Jan Küttenbrugg; tradičně uváděný titul MUDr. je poněkud diskutabilní, neboť Küttenbrugg sám je v matričních zápisech uváděn porůznu jako doktor medicíny, doktor chirurgie či „*doktor umění lékařského*“. Osobně se přikláním spíše k doktoru

---

⁷ Celkem 70 výtisků svých děl v závěti poručil židovské škole v Polné, aby z nich bylo žákům předčítáno, a aby byly následně knihy částečně rozdány pilným žákům jako odměna. Je tudíž zřejmé, že celý náklad Kewallových prací nebyl nikdy rozebrán.

⁸ Patrně žádný z polenských autorů nedokázal vpravit do svých děl tak neuvěřitelné množství chyb a nepřesností jako Břetislav Rérych, který při své renesanční osobnosti a širokém poli působnosti zřejmě neměl čas či snad trpělivost ověřovat údaje, které uvedl. Při Rérychově bídě znalosti cizích jazyků se velmi často lze setkat také s velice zkomolenými německými či latinskými citacemi nebo ze starého písma špatně opsanými jmény. Při vši úctě k Rérychově ostatní činnosti (např. heroický výkon při obnově zdevastovaného polenského hradu) doporučuji při tvorbě vlastních prací postupovat u Rérychových děl s krajní opatrností.

chirurgie, jak uvádí i zápis o Küttenbruggově úmrtí a další častější zápisy – nebyl tedy pravděpodobně diplomovaným lékařem, nýbrž ranhojičem (v pozici ranhojiče byl též zaměstnán). Prvním lékařem v Polné se stal nejspíše až Med. Dr. Simon Hofmann v první polovině 40. let 19. století.⁹ Informace podávaná Mag. Gasserem, že Dr. chir. Jan Küttenbrugg byl manželem Kewallový tety a že byl sám židem, se nezakládá na pravdě. Jak dokládají matriční zápisy, Jan Küttenbrugg katolického vyznání, syn katolíka Jana Küttenbrugga z Litomyšle (kde buď on sám či jeho stejnojmenný otec dokonce zastával funkci městského radního),¹⁰ se v Polné roku 1812 oženil svobodný s výrazně mladší katoličkou Karolinou Schlosserovou (dcerou místního knížecího knihovního)¹¹ a po její smrti dne 10. prosince 1823 pojal roku 1824 za manželku katoličku Annu Marii, dceru Františka Liebera z Mušova na Moravě¹²; druhé manželství bylo ukončeno až Küttenbruggovou smrtí. O židovských kořenech není nikde ani stopy a po přibuzenství s rodinou Kewallovou také ne.

B. Rérycha přivedla na scestí nejspíše poznámka o Dr. chir. Küttenbruggovi v gruntovní knize židovského města Neues Judengrundbuch. Při bližším studiu vkladů práv je však zcela zřejmé, jak Küttenbruggovu „přítomnost“ zde vysvětlit. Kewallová teta Dorota Kewall se po roce 1800 vdala¹³ a roku 1805 bylo na Kewallův dům vloženo zástavní právo na její pohledávku z nevyplaceného svatebního věna per 950 zl., z čehož nesplacená část tvořila v té době 310 zl. Vzhledem k finančním potížím Kewallů po roce 1815, které ve své práci zmiňuje i Mag. Gasser, a snad i svým vlastním se však Dorota vyplacení zbylé části věna patrně nemohla dočkat, pročež byla pohledávka dne 1. 5. 1822 na základě směnky postoupena Oseáši Bodanskému a od něho ji teprve 3. 10. 1825 koupil Dr. chir. Jan Küttenbrugg – který kvůli jejímu splnění dokonce vedl proti Kewallově exekuci.¹⁴ Uvedené však nutně patří ke zcela okrajovým záležitostem zajímavým pouze pro polenské regionální autory a je nutné přiznat, že autor při rozsahu svého díla a navíc jako cizinec naprosto neměl možnost podobnými se zabývat.

---

⁹ I když Břetislav Rérych ve svých poznámkách zmiňuje záznam o jistém Med. Dr. Krausovi z Polné k roku 1806, tento záznam bohužel dosud zůstává dále nepodložený.

¹⁰ *Schematismus für Königreich Böhmen auf das Jahr 1808*. Praha, 1808, s. 96.

¹¹ MZA Brno, E 67 – Sběrka matrik, kniha 6787, pag. 84.

¹² *Ibidem*, pag. 125. I Küttenbruggovy děti byly křtěny polenským katolickým děkanem a zapisovány zcela běžným způsobem do katolických matrik.

¹³ Z poznámky v gruntovní knize lze soudit snad na 29. srpen 1802.

¹⁴ Moravský zemský archiv v Brně, F 188 – Velkostatek Polná, Příbyslav a Pohled, kniha 182 – Neues Juden Grundbuch, pag. 539–541. Po Küttenbruggově smrti byla pohledávka 310 zl. rozdělena v pozůstalostním řízení mezi Gustava K., Albertinu Liškovou (již provdanou dceru J. K.), Laurence K., Karla K., Johannu, Eduarda, Josefa a Moritze K. – vesměs Küttenbruggovy děti. S tím lze vysvětlit i výskyt poznámek o Küttenbruggově dědickém řízení, které Rérych zmiňuje ve svém rukopisu *Židovské město v Polné*, avšak chybně z něj dedukuje Küttenbruggův židovský původ, který dokonce v jiné práci přisuzuje i Küttenbruggovým dětem coby pilným žákům polenské hlavní školy.

Celkově práce Mag. Gassera podle mého názoru zcela splňuje požadavky moderní historické vědy, bažící po užití „celkových“ srovnávacích metod a ukotvování tématu studia do dobové společenské situace. Kromě klasických biografických údajů se tak práce zabývá ve velké míře i obecnými aspekty – historicko-antropologickými rozborů atmosféry společnosti, která formovala osobnost Benjamina Kewalla. Tak je věnován prostor historii a charakteristice židovského ghetta i Polné v roce 1848 a předrevoluční i revoluční Vídň, ale kupř. i postavení Židovstva samotného, úloze židovské žurnalistiky, národnímu sebeuvědomování židovské měšťanské elity atd. Podobně byly shrnuty milníky Kewalova života spolu s načrtnutím možností, které v takových chvílích Kewalovi doba dávala. Otázkou zůstává, zda obecné společenské situaci nebyl dán až příliš velký prostor na úkor studia pramenů vážících se k osobě samotného autora deníku. Přestože si uvědomuji, že úkol studie byl především uvozovací k edici deníku, mohlo být biografické stránce publikace věnováno více pozornosti. Předřečené mezery ve studiu archivních pramenů a řízení se mnohdy spíš nedostatečně ověřenými subjektivními domněnkami způsobily ne zrovna zanedbatelné zkreslení skutečnosti přinejmenším ohledně posledních let Kewalova života. Nicméně s výslovným podotknutím, že autor si pro příště zajisté uvědomí alespoň důležitost pozůstalostních spisů, lze snad toto pochybení odpustit.

Přestože v naší oblasti si publikace z pochopitelných důvodů nejspíš nenajde mnoho příznivců, pro rakouskou historiografii se jedná o práci celostátního významu a svým pojetím v každém případě zdaleka přesahuje zdejší dosavadní zaběhnuté zvyklosti a ohlašuje příchod nových trendů, které se pravděpodobně ani Vysočině nevyhnou.

(uveřejněno s autorovým souhlasem dle příspěvku, vydaného v Archivním časopisu)

.....

Stanislav Sobotka

Zrušení povinnosti odvodu „desátého mandelu“ pro děkanství polenské

(volně pokračování příspěvku z Polenska č. 1/2011)

Pět obcí patřících polenské farnosti (Dobroutov, Hrbov, Janovice, Skrýšov a Záborná¹), zastoupené děkanem P. Matějem Slugou, mělo povinnost odvodu „desátého mandelu“ ze všeho druhu obilí. Po skončení pokosu obilovin bylo určené množství obilovin vytyčeno zástupcem děkanství s povinností odvozu do děkanské stodoly v Polné povinnými osobami z jednotlivých obcí.

---

¹ Soupis náhrad Brzkova, který též patřil do obvodu polenského děkanství, se nepodařilo dohledat.

Z důvodu obtížnosti při vytyčování a dopravě obilovin byla tato povinnost přeměněna na peněžní náhradu s oceněním 19 $\frac{2}{4}$ krejcaru za 1 jitro zemědělské půdy.

Roční hodnota povinnosti odvodu byla oceněna u všech povinných osob v obcích patřících k polenské farnosti. Z této ceny byl odpočten třetí díl dle § 16 patentu ze dne 4. března 1849 (jako daň státu). Zbývající dvě třetiny náležely oprávněnci a byly hrazeny z jedné poloviny z důchodu země (Čechy) a zbývající část povinnou osobou.

Zápis povinnosti o vyvazení byl zpracován německobrodskou komisí v srpnu 1850 v Polné pod č. 1364 a zanesen C. k. okresním soudem v Polné dne 30. dubna 1852 s podpisem okresního soudce Jiřího Pitzkera. Zpracované soupisy náhrad byly schváleny C. k. zemskou komisí k vyvazení gruntů v Čechách v Praze pod č. 15.769 dne 20. března 1851 a podepsány sekretáři Prorokem a Neubauerem.

Vypočtená částka výroční byla přepočtena na období dvaceti roků jako jistina výkupní. Okresním soudem v Polné byly zpracovány Listy obdržecí pro všechny povinné osoby a byly proti podpisu a zaknihování předány v srpnu 1853 soudním vykonavatelem Stejskalem.

Janovice

Jméno povinného	Č. p.	Charakter	Výměra		Ocenění		Nárok oprávněnce		Částka výroční		Jistina výkupní	
			jitřer	sáhů	zl.	kr.	zl.	kr.	zl.	kr.	zl.	kr.
Vavřinec Došek	1	celolán	20	242	6	33	4	22	2	11	43	40
Václav Augustin	8	čtvrtlán	4	536	1	24 $\frac{2}{4}$	-	56 $\frac{2}{4}$	-	28 $\frac{1}{4}$	9	25
František Kučera	17	celolán	23	252 $\frac{2}{3}$	7	31 $\frac{2}{4}$	5	1	2	30 $\frac{2}{4}$	50	10
Karel Chmel	18	půllán	9	230 $\frac{1}{3}$	2	58 $\frac{1}{4}$	1	59	-	59 $\frac{2}{4}$	19	50
Jakub Smejkal	19	půllán	13	693 $\frac{1}{2}$	4	22	2	55	1	27 $\frac{2}{4}$	29	10
Tomáš Folta	21	půllán	10	1410	3	32 $\frac{1}{4}$	2	21 $\frac{2}{4}$	1	10 $\frac{3}{4}$	23	35
Jan Chmel	23	půllán	10	222 $\frac{1}{3}$	3	17 $\frac{3}{4}$	2	12	1	6	22	-
Ondřej Cink	24	celolán	22	203	7	11 $\frac{2}{4}$	4	47 $\frac{2}{4}$	2	23 $\frac{3}{4}$	47	55
Tomáš Doležal	25	celolán	16	165 $\frac{2}{3}$	5	14	3	29 $\frac{2}{4}$	1	44 $\frac{3}{4}$	34	55
Václav Dohnal	26	celolán	17	159 $\frac{1}{3}$	5	33 $\frac{2}{4}$	3	42 $\frac{2}{4}$	1	51 $\frac{1}{4}$	37	5

Martin Cink	27	půllán	13	737 $\frac{2}{3}$	4	22 $\frac{2}{4}$	2	55	1	27 $\frac{1}{2}$	29	10
Jan Musil	29	celolán	31	981	10	16 $\frac{2}{4}$	6	51	3	25 $\frac{2}{4}$	68	30
Petr Peřina	30	půllán	18	480 $\frac{1}{2}$	5	56 $\frac{3}{4}$	3	58	1	59	39	40
Josef Došek	31	celolán	27	822	8	56 $\frac{2}{4}$	5	57 $\frac{2}{4}$	2	58 $\frac{3}{4}$	59	35
Jan Zikmund	33	celolán	14	150	4	34 $\frac{3}{4}$	3	3	1	31 $\frac{2}{4}$	30	30
Jan Coufal	34	celolán	36	1065	11	55	7	56 $\frac{2}{4}$	3	58 $\frac{1}{4}$	79	25
Petr Zikmund	38	chalupník	4	-	1	18	-	52	-	26	8	40
Jan Kučera	39	chalupník	3	533 $\frac{2}{6}$	1	5	-	43 $\frac{2}{4}$	-	21 $\frac{3}{4}$	7	15
Tomáš Zikmund	42	třetinový lán	8	1325	2	52 $\frac{1}{4}$	1	55	-	57 $\frac{2}{4}$	19	10
SOUČET					98	55 $\frac{2}{4}$	65	58	32	59	659	40

Skrýšov

Jméno povinného	Č. p.	Charakter	Výměra		Ocenění		Nárok oprávněnce		Částka výroční		Jistina výkupní	
			jiter	sáhů	zl.	kr.	zl.	kr.	zl.	kr.	zl.	kr.
Matěj Pospíchal	8	celolán	22	966	7	20 $\frac{3}{4}$	4	54	2	27	49	-
Jakub Landa	9	celolán	30	1453	10	2 $\frac{3}{4}$	6	42	3	21	67	-
Jan Pleva	10	celolán	41	1256	13	34 $\frac{3}{4}$	9	3	4	31 $\frac{1}{2}$	90	30
Josef Klement	12	celolán	24	314	7	51 $\frac{3}{4}$	5	14 $\frac{2}{4}$	2	37 $\frac{1}{4}$	52	25
František Landa	14	celolán	24	1228	8	3	5	22	2	41	53	40
Jan Pleva	15	čtvrtilán	1	967	-	31 $\frac{1}{4}$	-	21	-	10 $\frac{2}{4}$	3	30
Matěj Došek	17	chalupník	-	525	-	6 $\frac{2}{4}$	-	4 $\frac{2}{4}$	-	2 $\frac{1}{4}$	-	45
Kryštof Neuman	1	majitel špitálského dvora	16	1411	5	29 $\frac{1}{4}$	3	39 $\frac{2}{4}$	1	49 $\frac{3}{4}$	36	35
SOUČET					53	-	35	20 $\frac{2}{4}$	17	40 $\frac{1}{4}$	353	25

Záborná

Jméno povinného	Č. p.	Výměra		Ocenění		Částka výroční		Jistina výkupní	
		jiter	sáhů	zl.	kr.	zl.	kr.	zl.	kr.
Jan Dvořák	2	56	168	18	14	6	4 ³ / ₄	121	35
Tomáš Nejedlý	4	31	748	10	13 ² / ₄	3	24 ² / ₄	68	10
Josef Klečka	5	24	106	7	49 ¹ / ₄	2	36 ² / ₄	52	10
František Folta	6	13	1435	4	31	1	30 ¹ / ₄	30	5
František Folta	7	43	1231 ³ / ₆	14	13 ² / ₄	4	44 ² / ₄	94	50
Jan Smejkal	8	29	900	9	36 ² / ₄	3	12 ¹ / ₄	64	5
Josef Dvořák	11	36	874	11	52 ³ / ₄	3	57 ² / ₄	79	10
Jan Coufal	12	23	642	7	36 ¹ / ₄	2	32	50	40
Vojtěch Vacek	13	31	1371	10	21 ¹ / ₄	3	27	69	-
Jakub Hladký	14	3	316 ¹ / ₂	-	58 ² / ₄	-	19 ² / ₄	6	30
Mikuláš Mokrý	20	17	1480	5	49 ² / ₄	1	56 ² / ₄	38	50
František Brabec	21	12	1452	4	11 ³ / ₄	1	24	28	-
Josef Anděl	22	25	1033	8	20	2	46 ³ / ₄	55	35
Jan Smejkal	25	7	1085	2	29 ³ / ₄	-	50	16	40
Vavřinec Lán	27	5	134	1	39 ¹ / ₄	-	33	11	-
František Lán	28	24	1055	8	0 ³ / ₄	2	40 ¹ / ₄	53	25
Václav Bečka	31	16	187	5	14 ¹ / ₄	1	44 ³ / ₄	34	55
Jan Musil	40	10	951 ³ / ₄	3	26 ² / ₄	1	8 ³ / ₄	22	55
Václav Smejkal	45	10	453	3	20 ¹ / ₄	1	6 ² / ₄	22	10
SOUČET				137	58 ²/₄	45	59 ¹/₄	919	45

(pokračování v příštím čísle)

Oznámení Klubu Za historickou Polnou čtenářům *Polenska*

Od 1. října 2011 do 18. prosince 2011 uspořádal Klub Za historickou Polnou pro Univerzitu volného času Husovy knihovny v Polné v klubovně ve Varhánkově ústavu I. cyklus sedmi přednášek z historie města Polná. Exerpcie ze čtyř vybraných přednášek jsou redakční radou *Polenska* zařazovány na stránky sborníku. Z druhého cyklu přednášek (od 7. února do 17. dubna 2012) bude ve čtvrtletníku *Polensko* publikováno 5 přednášek.